

UDK: 100.63(045)

Dilshod SUNATOV,

Qarshi davlat universiteti va Xalqaro innovatsion universiteti dotsenti, PhD

<https://orcid.org/0009-0003-8044-3687>

E-mail: sunatov_d@bk.ru

Turon universiteti dotsenti, f.f.b. f.d. Z.Sh.Boymurodov taqrizi asosida

MANIFESTATION OF FACTORS AFFECTING MORAL CONSCIOUSNESS IN THE CULTURAL SPACE

Annotation

In this article, some factors that affect moral consciousness in the national cultural space are analyzed scientifically, and it is shown that education, religion and Internet technologies are necessary determinants of the formation of cultural space, and the characteristics of influencing moral consciousness are philosophical defined in perspective. Also, by giving young people the freedom to choose their path, the educational space provides an opportunity to resolve the conflict between general and normative requirements and individual needs related to education revealed.

Key words: cultural space, science, education and training, education, modern enlighteners, Behbudi's novel "Padarkush", the concept of development of the higher education system until 2030, morality, moral knowledge, moral consciousness, information field, information-communication field, computer technologies, internet, virtual communication, globalization, religion, Islamic religion, Islamic values.

ПРОЯВЛЕНИЕ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА НРАВСТВЕННОЕ СОЗНАНИЕ В КУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация

В данной статье научно анализируются некоторые факторы, влияющие на нравственное сознание в национально-культурном пространстве, и показано, образование, религия и интернет-технологии являются необходимыми детерминантами формирования культурного пространства, а также особенности влияния на нравственное сознание философские, определяемые в перспективе. Также, предоставляя молодым людям свободу выбора своего пути, образовательное пространство дает возможность разрешить конфликт между общими и нормативными требованиями и индивидуальными потребностями, связанными с образованием.

Ключевые слова: культурное пространство, наука, образование и воспитание, образование, современные просветители, роман Бехбуди «Падаркуш», концепция развития системы высшего образования до 2030 года, мораль, нравственное знание, нравственное сознание, информационное поле, информационно-коммуникационное поле. компьютерные технологии, Интернет, виртуальное общение, глобализация, религия, исламская религия, исламские ценности.

AXLOQIY ONGGA TA'SIR ETUVCHI OMILLARNING MADANIY MAKONDA NAMOYON BO'LISHI

Annotatsiya

Mazkur maqolada, milliy madaniy makonda axloqiy ongga ta'sir qiluvchi ba'zi omillar ilmiy jihatdan atroflicha tahlil qilinib, ta'lim, din hamda internet texnologiyalari madaniy makon shakllanishining zaruriy determinantlari ekanligi, shuningdek axloqiy ongga ta'sir ko'rsatish xususiyatlari falsafiy rakersda aniqlangan. Shuningdek, ta'lim makoni yoshlarga yo'l tanlash erkinligini berish orqali umumiy-normativ talablar bilan ta'limga oid individual ehtiyojlar o'rtasidagi ziddiyatni yechish imkoniyatini berishi, yangi qonunlar, ma'rifatparvar jadidlar hamda o'timish allomalari qoldirgan buyuk meroslari asosida keng ochib berilgan.

Kalit so'zlari: madaniy makon, ilm-fan, ta'lim va tarbiya, maorif, jadid ma'rifatparvarlari, Behbudiyning "padarkush" romani, oliy ta'lim tizimining 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi, axloq, axloqiy bilimlar, axloqiy ong, axborot maydoni, axborot-kommunikatsiya maydoni kompyuter texnologiyalari, internet, virtual muloqot, globallashuv, din, islom dini, islomiy qadriyatlar.

Kirish. Bugun har qanday madaniy makonning kengayib borishi, bir qator subyektlarning mazkur makonda olib borayotgan madaniy faoliyatlari darajasiga bog'liq bo'lib, uning kvintessensiyasini axloqiy ongga bo'lgan o'zgarishlar tashkil qilmoqda. Yoshlar dunyoqarashining o'zgaruvchanligi va unga ta'sir qiluvchi omillarni, milliy qadriyatlarining axloqiy ongga ta'sirini hamda davlat boshqaruvida madaniy makon shakllarining ahamiyatini o'rganish borasida ilmiy-nazariy tadqiqotlarni olib borish davr talabiga aylanib bormoqda.

Ijtimoiy qadriyatlar, me'yorlar, ideallar – madaniyat shakllari sifatida namoyon bo'lmoqda. Globallashuv jarayoni va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning yangi bosqichida bilim, axborot kommunikatsiyalar, din – axloqiy ongga ta'sir etuvchi omillar sanaladi. Milliy madaniy makonning ajralmas qismlaridan biri bu ta'lim va maorif sohasi bo'lib, jamiyat

axloqiy ongga ijobiy ta'sir qiluvchi omillardandir. Har doim yurt taraqqiyoti uchun bilim va ma'rifatga tayanilgan. Shuning uchun ham ta'lim tizimini isloh qilish, kelajak avlod uchun sifatli va foydali ta'limni joriy qilish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Yuqorida qayd etilgan dolzarb vazifalar mohiyatidan kelib chiqib, madaniy makondagi paradigmatic shakllarning axloqiy ong bilan aloqadorligi masalalari va milliy madaniy makonda axloqiy ongga ta'sir etuvchi omillarga e'tibor qaratis juda muhimdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ilm-fan, har davrda ham mamlakat rivojlanishi va taraqqiy etishi uchun muhim vosita sanalgan. Millat ravnaqi, yurt farovonligi, Vatan taraqqiyoti uchun o'z bilimi, salohiyatini har bir shaxs safarbar qilishi kerak. Bu esa o'sha yurtning madaniyati va ijtimoiy hayotining taraqqiy etishiga imkon yaratadi. Ta'limsiz inson, uning qobiliyatlari va ijodiy kuchlari o'sishi mumkin emas,

zero, ta'lim (fan bilan bir qatorda yoki u bilan birga) rivojlanishning muhim resursiga aylanadi[1].

Hozirgi vaqtda rivojlangan mamlakatlarda ta'lim – bir tomondan, jamiyatning asosiy ishlab chiqaruvchi kuchi, boshqa tomondan esa dunyoqarashni shakllantirish manbai, jamiyatning madaniyatlilik darajasining yuqori ko'rsatkichi hisoblanadi. Chunki mamlakat qudrati, avvalo, ta'lim tizimi bilan belgilanadi. XXI asr dunyo ta'lim tizimida barqaror taraqqiyotni ta'minlab beruvchi asosiy omillar e'tirof etildi va 2030 yilgacha belgilab berilgan xalqaro ta'lim konsepsiyasida "sifatli ta'lim olish va ijodiy qobiliyatni rag'batlantirish"[2] dolzarb vazifa sifatida belgilandi. Ta'lim makoni talabaga yo'l tanlash erkinligini berish orqali umumiy-normativ talablar bilan ta'limga oid individual ehtiyojlar o'rtasidagi ziddiyatni yechish imkoniyatini beradi[3]. Yagona ta'lim makonini yaratish, dunyoda tinchlikni qaror toptirish omili ekanligi ayon bo'lmoqda. Yusuf Xos Xojib "Olamga odam tushgandan buyon (ya'ni odam yaratilgandan buyon) zakovatlar ezgu siyosat yuritib keladilar. Qaysi davrda bo'lmasin, bilimlarga buyukroq o'rin nasib bo'lib keldi"[4], – deydi.

Jadid ma'rifatparvarlarimiz ham bilim, ma'rifatni jaholatga qarshi eng muhim vosita sifatida qarashganini ta'kidlash lozim. Behbudiy "Padarkush" romani orqali bilimsizlik yovuzlikka, jaholatga yo'l ochishini ta'kidlaydi[5]. Axloqiy bilimlar yoshlar madaniy faoliyatning asosi bo'lishi lozim. Madaniy makonni shakllantirish va yuksaltirishda muhim sanalagan bilim axloqqa ijobiy ta'sir etuvchi eng muhim omillarda biri hisoblanadi[6]. Shuning uchun buyuk mutafakkirlarimiz ta'lim va tarbiyani uzviylikda olib borish lozimligini uqtirishgan. Demak, ta'lim sohasida innovatsion texnologiyalarni joriy etib, yoshlarni puxta bilim egallashiga imkoniyatlarni oshirish, jamiyatning kadrlarga bo'lgan ehtiyojini zamonga mos, yetuk va raqobatbardosh mutaxassislarini bugungi kun talabi asosida ishlab chiqarish hamda yangi O'zbekistonga o'z hissasini qo'sha oladigan, yuksak ma'naviyatli, go'zal axloqli xislatlarga ega bilimli yoshlarni tarbiyalab, voyaga yetkazish, eng muhim vazifalardan bo'lishi darkor. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev "Biz maktabgacha ta'lim, o'rta maktab va oliy ta'lim tizimi hamda ilmiy-madaniy muassasalarni bo'lg'usi Rennessansning to'rt uzviy xalqasi, deb bilamiz. Bog'cha tarbiyachisi, maktab muallimi, professor-o'qituvchilar va ilmiy-ijodiy ziyolilarimizni esa yangi Uyg'onish davrining to'rt tayanch ustuni, deb hisblaymiz"[7], – deb ta'kidlab o'tadi. "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimining 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmon, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun shak-shubhasiz, sohaning zamonaviy taraqqiy etishi uchun yangi qadamlarni tashlashga yordam beradi. Ushbu qonun va farmonlar doirasida o'qitish tizimining yangi usullari amaliyotga joriy qilindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida qo'yilgan maqsadga erishish uchun natijani ideal, aqliy kutish, buning uchun ilmiy va kognitiv harakatlarni amalga oshirish talab etiladi. Odamzod tabiat olamida yashaydi va aqli mavjudod sifatida har tomonlama faoliyat yuritib madaniy makonini kengaytirib borishi bilan bir qatorda axloqiy ongni shakllanishiga va o'zgarishiga zamin yaratadi. Bu esa stixiyali tarzda emas, balki tartibli ravishda amalga oshiriladi. Xo'sh, shunday ekan, madaniy makonda axloqiy ongga ta'sir qiluvchi omillarning xususiyatlari va atributlari ham o'zgaruvchan tarzda namoyon bo'ladi. Qo'yilgan muammoning yechimini topishda ilmiy bilishning analiz va sintez, umumlashirish, tarixiylik va mantiqiylik kabi usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Axloqiy ongga ta'sir qiluvchi omillardan sanalgani axborot maydoni, xususan internet texnologiyalarini ta'kidlash o'rinlidir. Bugun insoniyat strategik taraqqiyot yo'nalishini belgilab beruvchi hamda

muayyan makon va zamonga tobe bo'lmagan yagona axborot makoni sifatida yuzaga kelayotgan informatsion asrga qadam qo'yd. Texnika taraqqiyoti insonlar hayotiga internetni olib kirdi va yer yuzidagi odamlarning barchasini informatsion aloqa almashinishini ta'minladi. Bu esa yangi virtual madaniy makonni va yangi axborot maydonini vjudga keltirdi. Axborot maydoni madaniy makonning tarkibiy qismi va uning axloqiy ongga ta'siri tobora kuchayib bormoqda. Ammo, bugun u madaniy makonning o'ziga xos ko'rinishi sifatida alohida tadqiqotni talab etadi. Virtual borliq tushunchasi nisbatan yaqinda ilmiy leksikaga va kundalik hayotga kirib keldi. Uning bir nechta ma'nolar kasb etishini izohlab o'tamiz: birinchidan, axborot bilan bog'liq faoliyatlarining maxsus sohasi; ikkinchidan, bilish chegarasining kengayishi va informatsiyalarning ko'payishi; uchinchidan, turli vaziyatlarni modellashtirish asosida muammolarni oson bartaraf etish usuli; to'rtinchidan, davlatlar hamda shaxslararo aloqa vositasi va madaniyatlar o'rtasidagi muloqot negizida jahon madaniy makoniga qo'shilish usuli. Virtual borliqning barcha bu va boshqa jihatlari maxsus tadqiqot mavzusi bo'lishi mumkin. Axborot oqimlarining kuchi madaniy aloqalarni rivojlantirishni rag'batlantiradi, ommaviy auditoriya bilan haqiqiy muloqot qilish imkoniyatini ochadi va shu bilan birga o'ta individual muloqot holatini yaratadi[8]. Biz axborot makonini axloqiy ongga ta'sir etuvchi omil ekanligiga e'tiborimizni qaratamiz. Shu boisdan ham har bir davlat o'zining samarali axborot siyosatini olib borishda informatsion vositalarga tayanadi. Bugungi kun axborot oqimining jadallashuvi sabab salbiy axborot xuruji kengayib borishi natijasida ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar juda notekis tarzda namoyon bo'lmoqda. Madaniy ehtiyojlarni aniqlash, ularni qondirishning chora-tadbirlarini amalga oshirish imkoniyatlarini tavsiflash lozim. Bu esa, atrof-muhit va ijtimoiy tafakkur o'rtasidagi munosabatlarda o'z aksini topadi.

Tadqiqotchi M.Sharipov, G'arb madaniyatining boshqa mintaqalarga tiqishtirish holatlari insoniy tamoyillarga zid ekanligini uqtiradi. "G'arbning madaniy qadriyatlarini faol targ'ib qiluvchi demokratiya mafkurasi uning kuchli ta'siri ostida bo'lgan mamlakatlarga G'arb ommaviy madaniyati namunalari tarqatayotgan zamonaviy ommaviy axborot vositalaridir"[9].

Mamlakatimizda internetdan foydalanuvchilar soni 22 milliondan oshdi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining quyidagi fikrlari e'tiborga molik: "Bugun biz dunyodagi uzoq-yaqin davlatlar bilan hamkorlikni mustahkamlab, yurtimizdagi demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirishga intilar ekanmiz, boshqa sohalar qatori ommaviy axborot vositalari faoliyati bo'yicha ham hali ko'p ish qilishimiz kerakligini yaxshi tushunamiz. Ommaviy axborot vositalari so'zda emas, amalda "to'rtinchi hokimiyat" darajasiga ko'tarilishi zarur. Bu – zamon talabi, islohotlarimiz talabi"[10].

Yoshlarda kommunitiya madaniy makonida o'zini tutishining axloqiy qoidalari nimalardan iborat. Real hayot bilan virtual hayotdagi axloqiy qoidalar bir-biriga to'g'ri keladimi, degan savol tug'ilish tabiiy hol.

Birinchidan, yosh avlodning ma'lum qismida an'anaviy qadriyatdan, axloq-ododan uzoqlashish holatlarini vujudga keltiradi.

Ikkinchidan, yuzma-yuz munosabatda bo'lmaslik erkinlikni yuzaga keltiradi. Virtual muloqot paytida insonda fenomenal axloqiy erkinlik paydo bo'ladi va u bevosita jamiyatdagi axloqiy meyorlarni inkor etadi.

Uchinchidan, so'zlashuvda jargon (so'zlarni buzib gapirish), vulgarizm (fahsh, so'kinish, haqoratli so'zlar) va varvarizm (boshqa tillardagi so'zlardan qo'pol foydalanish)dan erkin foydalanilishi va bu bevosita milliy tilning buzilishiga olib kelishi orqali aks etmoqda.

To'rtinchidan, globallashuv jarayoni texnikadan foydalanish madaniyatini taqozo etmoqdaki, bu aynan axloqiy madaniyatga tegishlidir. Ba'zan inson texnikaning egasi emas quliga aylanib qolayotgani, undan o'z ehtiyoj doirasida qo'llamasligi, boylik orttirish manbai, o'z yovuz maqsadlariga erishish vositasiga aylantirib borayotganligi hech kimga sir emas.

Madaniy makonda axloqiy ongga ta'sir ko'rsatuvchi muhim omil sifatida dinni ko'rsatish mumkin. Axloqiy ong islom dinining falsafiy negizlarida an'ana, urf-odatni inson takomilidagi o'rni va roliga muhim ahamiyat berilganligini ham alohida e'tiborga olish zarur. Islom dini mazmunining markaziy g'oyasini jamiyat hayoti va shaxsiy hayotdagi barcha muammolarni hal etish uchun inson o'zi ruhan, vijdonan pok, iymonli, e'tiqodli, halol bo'lishi kerakligi tashkil etadi. Ma'naviy-axloqiy kamolotga bo'lgan ehtiyojning bir ko'rinishi – bu jamiyatning dinga bo'lgan ehtiyojidir. Agar xalqning mana shu ehtiyoji qondirilmas ekan, jamiyat ma'naviy-axloqiy jihatdan qashshoq bo'lib qoladi.

Islom dinida turmush madaniyati, insonlar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarda hamisha adolat, insof, halollik, bag'rikenglik, insonparvarlik bo'lishi talab etilganligini ta'kidlash lozim. Bu haqida Qur'oni Karim va Hadisi shariflarda ta'kidlab o'tilgan[11]. Ammo mustamlakachilik davrlarda islom dinining yuqorida sanab o'tilgan inson ma'naviy-axloqiy kamolotidagi ijobiy ahamiyati nafaqat unutilib qo'yildi, balki ular jamiyat hayotiga, inson turmush tarziga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi aqidalar sifatida qoralanib, ularga qarshi keskin kurashlar olib borildi. Qur'oni Karim, Hadislar va shariat hukmlarida olg'a surilgan ma'naviy-axloqiy kamolot mezonlarini bilmaslik, ularni

bilishga yo'l bermaslik oqibatida jamiyat ma'naviy ongida bo'shliq hosil qilib, madaniy makon yuksalishiga to'sqinlik qildi. Buyuk muhaddislarimiz merosida, tasavvuf ta'limotida madaniy makonda e'tiqod va axloq, ilm va ma'rifat masalasiga katta e'tibor qaratiladi.

Xulosa va takliflar. Jamiyatda turli faoliyat bilan shug'ullanuvchi subyektlarning ijtimoiy-madaniy harakatlar ko'lami nihoyatta kattaligi, shu jamiyat madaniy makonining murakkab tizimdan iboratligini anglatadi. Axloqiy omillar ham shu tizimni harakatga keltiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi va madaniy makonni boyitib boraveradi.

Demak: **birinchidan**, har bir davrda jamiyat va insonlar o'rtasidagi axloqiy meyorlar yangilanib, o'zgarib, takomillashib boraveradi. **Ikkinchidan**, jamiyatning rivojlanib borishi inson axloqiy-madaniy ongini shakllantirsa, shaxs to'plagan axloqiy praktika jamiyat taraqqiyoti uchun xizmat qiladi. **Uchinchidan**, ijtimoiy sohalarining takomillashib, rivojlanishib borishi jamiyat madaniy makoniga ijobiy ta'sir etadi ammo axloqiy taraqqiyot har doim ham jamiyat bilan uyg'un rivojlanavermaydi. Buni o'tgan tarix o'z tajribasi orqali bir necha bor isbotlagan. **To'rtinchidan**, etnik madaniyat va uning asoslari, an'analari ikkinchi tomondan, globallashuvning tezlashuvi natijasida ommaviy madaniyatning jadallashuvi ta'siridagi ziddiyatli tendensiyalar axloqiy ongning shakllanishi va madaniy makon yaxlitligini davlat iqtisodiy-siyosiy mexanizmlari ta'minlashini taqozo etadi. **Beshinchidan**, Uzluksiz ta'limning murabbiylik soatlarida axloqiy ong shakllanishiga ijobiy ta'sir etuvchi moddiy va nomoddiy madaniyatimiz namunalarini aks etgan video darslarni joriy etish, bizning nazarimizda qo'yilgan muammoning ma'lum darajada yechimi hisoblanishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Мухамедова З. Таълим фалсафаси. – Тошкент: ТошМИ, 2004. – Б. 14-15.
2. Incheon declaration/Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22-may 2015, Incheon, Republic of Korea).
3. Sunatov Dilshod Hoshimovich. (2024). MILLIY MADANIY MAKONDA AXLOQIY ONGGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR. *Proceedings of International Educators Conference*, 3(1), 390–398.
4. Юсуф Хос Ҳожиб .Кутадғу билиг. – Тошкент: Фан, 1971. – Б. 95.
5. Махмудхўжа Бехбудий. Падаркуш . – Тошкент: Маънавият, 1996. – Б. 114.
6. Sunatov D. H. The effect of globalization and localization of moral consciousness on cultural space //Актуальные вопросы гуманитарных наук: теория, методика, практика. – 2022. – С. 105-112.
7. <https://president.uz/uz/lists/view/3864> // Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 30 сентябрда Тошкентда бўлиб ўтган Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқидан.
8. Sunatov Dilshod Hoshimovich. (2023). INTERRELATIONSHIP OF CULTURAL SPACE AND PARADIGMS OF MORAL CONSCIOUSNESS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(9), 218–226.
9. Шарипов М.Р. Глобализация и кризисы мировой цивилизации // Власть. 2010. № 6. – С. 120.
10. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2 жилд. –Т.: Ўзбекистон, 2018. –Б. 485-486.
11. Куръони Карим. (таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур) – Тошкент: Чўлпон, 2001. – Б. 561.